

Наталія І. Чухрай, Ігор Я. Кулиняк
**МАРКЕТИНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОТОВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ
ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДО ВХОДУ НА РИНКИ ЄС**

У статті проведено аналіз результатів опитування керівників середнього та вищого рівнів управління підприємств Львівської області щодо їх готовності до входу на європейські ринки. Проранжовано переваги та недоліки для підприємств від вступу України до Європейського Союзу. Виявлено проблеми та бар'єри, що стримують співробітництво вітчизняних підприємств з європейськими партнерами.

Ключові слова: Європейський Союз; європейський ринок; євроінтеграція; готовність підприємств; вхід на ринок; зовнішньоекономічна діяльність.

Рис. 4. Табл. 2. Літ. 24.

Наталія И. Чухрай, Игорь Я. Кульняк
**МАРКЕТИНГОВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ
ПРЕДПРИЯТИЙ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ
КО ВХОДУ НА РЫНКИ ЕС**

В статье проведен анализ результатов опроса руководителей среднего и высшего уровней управления предприятий Львовской области относительно их готовности к входу на европейские рынки. Проранжированы преимущества и недостатки для предприятий от вступления Украины в Европейский Союз. Выявлены проблемы и барьеры, сдерживающие сотрудничество отечественных предприятий с европейскими партнерами.

Ключевые слова: Европейский Союз; европейский рынок; евроинтеграция; готовность предприятия; вход на рынок; внешнеэкономическая деятельность.

Nataliya I. Chukhray¹, Ihor Y. Kulyniak²
**MARKETING RESEARCH ON LVIV REGION ENTERPRISES
READINESS TO ENTERING EU MARKETS**

The article carries out an analysis of the survey results of middle and top levels management of enterprises in Lviv Region in regard to their readiness to entering European markets. Advantages and disadvantages of Ukraine's enterprises entering the European Union markets are ranked. Problems and barriers in the cooperation of domestic enterprises with European partners are identified.

Keywords: the European Union; European market; Eurointegration; enterprise readiness; market entry; foreign economic activity.

Постановка проблеми. Стратегічний курс України на інтеграцію з Європейським Союзом розпочався з проголошенням незалежності у 1991 р. Масовий мирний протест під назвою «Євромайдан» довів бажання громадян дотримуватись курсу на Євроінтеграцію. Результатом революційних подій в Україні стало прийняття Верховною Радою України 13 березня 2014 р. Постанови «Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі» [1]. Цією постановою підтверджувалась незворотність курсу України на європейську інтеграцію з подальшим набуттям повноправного членства в ЄС. Протягом 2014 р. були підписані та ратифіковані політична та економічна частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [2].

¹ National University "Lviv Polytechnics", Ukraine.

² National University "Lviv Polytechnics", Ukraine.

Незаперечним фактом є те, що західні підприємства України більш орієнтовані на вступ до Європейського Союзу, але і досі залишаються невирішеними питання, чи справді необхідно вступати до Євросоюзу, чи одержать від вступу підприємства явні переваги, чи не призведе це до банкрутства багатьох підприємств, які ще не є готовими перейти на європейські стандарти, а в підсумку, до занепаду деяких галузей економіки? Через нестабільність зовнішнього середовища, високі політичні, економічні, комерційні ризики, непрогнозованість поведінки держав-сусідів, зокрема Росії, воєнні події на Сході України неможливо проводити точні прогнози навіть у короткотерміновому періоді, що й вимагає перманентного дослідження не тільки економічних умов, а морально-психологічних настроїв суспільства, зокрема підприємців, щодо факту готовності до входу на ринки ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціологічні дослідження громадської позиції щодо вступу до ЄС проводяться різними організаціями, статистичними органами та органами державної влади. Зокрема, соціологічні дослідження проводились соціологічною службою Центру Разумкова [13], фахівцями ІАФ ЕКСОР на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення [18], Київським міжнародним інститутом соціології [4], Фондом Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва [16], Міжнародним центром перспективних досліджень [14], Центром соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС» [7], Соціологічною групою «Рейтинг» [3] тощо.

Так, відповідно до даних дослідження Центру Разумкова [13], проведеного 6–11 червня 2014 р., за вступ України до Європейського Союзу готові проголосувати 60,9% всіх опитаних (або 66,7% тих, хто має намір взяти участь у референдумі). Частка тих, хто виступає за вступ до ЄС, порівняно з кінцем березня – початком квітня 2014 р. збільшилася на 6,4%. За вступ до ЄС виступає більшість жителів Західного (94,7%) і Центрального (72,1%) регіонів і відносна більшість жителів Півдня (41,9%).

Згідно з результатами соціологічного дослідження Київського міжнародного інституту соціології [4], більше половини населення (51,4%) вважає, що Україна повинна вступити до Євросоюзу. Ще 24,7% українців переконані, що Україні не варто приєднуватися до ЄС, 13,3% респондентів не визначилися або відмовилися відповідати на запитання щодо зовнішньополітичної орієнтації країни. Проевропейський вектор підтримує більшість жителів заходу (73,7%) і центру (55,8%) України.

Серед науковців, які досліджували питання ставлення громадян України щодо вступу до Євросоюзу, рівень обізнаності з цією міжнародною організацією, варто відзначити В. Гуменюка [11], М. Золкіна [10], Т. Костюченко [11], Ю. Палагнюк [15], Л. Сухомлин [22], В. Хмелько [21] та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Огляд результатів досліджень показав, що більшість дослідних організацій та науковців акцентують увагу на моніторингу громадської думки, приділяючи мало уваги думці самих підприємців. Адже не тільки громадськість, а й вітчизняний бізнес займає неоднозначну позицію щодо готовності до входу на ринки ЄС. Це робить актуальним дослідження готовності підприємств, зокрема Львівської області,

до входу на європейські ринки для оцінки результатів реалізації програм економічної співпраці та інтеграції України з Європейським Союзом.

Метою дослідження є вивчення рівня готовності підприємств Львівської області до входу на ринки ЄС та виявлення проблем та бар'єрів, що стримують співробітництво з європейськими партнерами.

Основні результати досліджень. У складних геополітичних та економічних умовах функціонування України важливо чітко окреслити економічні очікування та морально-психологічні настрої менеджерів підприємств від входу українських фірм на європейські ринки. Проведено кількісне маркетингове дослідження серед підприємців, основні параметри якого наведено нижче.

Загальна характеристика дослідження:

- *обсяг вибірки:* 65 респондентів;
- *максимальна похибка вибірки:* 5% при ймовірності 0,95;
- *період збирання даних:* жовтень-грудень 2014 р.;
- *метод збирання даних:* індивідуальне опитування при персональній зустрічі;
- *респонденти:* керівники середнього та вищого рівнів управління підприємств Львівської області;
- *інструмент збирання даних:* анкета.

Основним обмеженням проведеного дослідження є те, що вибірка респондентів не є репрезентативною, що не дозволяє узагальнювати одержані результати на всі підприємства певного регіону чи взагалі всієї України. Незважаючи на це, одержані результати дослідження дозволяють хоча б у загальних рисах проаналізувати та оцінити рівень готовності вітчизняних підприємств до входу на ринки Європейського Союзу.

Дослідження проведено з метою виявлення настрою та позиції підприємців Львівської області щодо вступу до ЄС, формалізоване представлення яких сприятиме розробленню ефективних рекомендацій щодо вирішення наявних проблем та подолання бар'єрів, що стримують співробітництво з європейськими партнерами.

Опитування проведено серед підприємств різних розмірів, форм власності, організаційно-правових форм та з різною національною належністю капіталу (табл. 1).

Проведені дослідження показали, що більшість підприємств Львівської області не здійснювали на час опитування зовнішньоекономічних операцій (61,5% проти 38,5%). Зовнішньоекономічні операції здебільшого характерні для великих підприємств (83,3%), а для підприємств інших розмірів вони менш характерні (рис. 1). Серед тих підприємств, які здійснюють зовнішньоекономічні операції, більшість співпрацює з країнами ЄС (45,8%), СНД (29,2%) та Росією (16,7%).

Більше половини (61,5%) підприємств планують у майбутньому підтримувати зовнішньоторговельні відносини, зокрема, з бізнес-партнерами з країн ЄС (60%), СНД (23%), Росії (3%) та інших країн (14%). Як бачимо, після подій, які відбулися в економічній та політичній сферах в Україні, більшість підприємців хоче переорієнтуватись із співробітництва з російськими бізнес-партнерами на співпрацю з бізнес-партнерами з ЄС (рис. 2).

Таблиця 1. Розподіл підприємств-респондентів за розміром, формою власності, організаційно-правовою формою та національною належністю капіталу, авторська розробка

Класифікаційна ознака	Види підприємств	Кількість підприємств за розміром			
		Мікро	Малих	Середніх	Великих
Форма власності	приватне	6	7	4	-
	державне	-	2	2	1
	колективне	-	13	19	11
	комунальне	-	-	-	-
Організаційно-правова форма	товариство з обмеженою діяльністю	-	13	13	7
	акціонерне товариство	-	-	5	4
	приватне підприємство	6	7	4	-
	бюджетна організація	-	-	-	-
	кооператив	-	-	1	-
	державне підприємство	-	2	2	1
Національна належність капіталу	вітчизняне	6	20	22	10
	підприємство з іноземними інвестиціями	-	1	3	-
	змішане	-	1	-	2
	іноземне	-	-	-	-

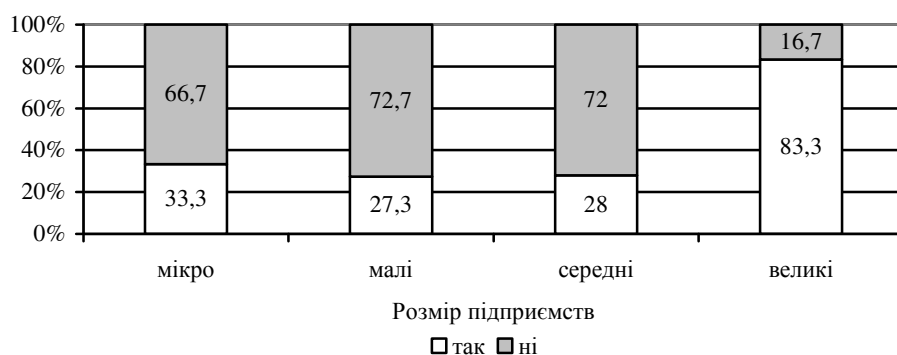

Рис. 1. Розподіл підприємств за проведенням зовнішньоекономічних операцій, авторська розробка

Дослідження підтверджують, що чим менше підприємство – тим менший досвід співробітництва з партнерами країн ЄС (рис. 3), що пояснюється більшою активністю залучення до співробітництва великих підприємств на зовнішніх ринках (рис. 1).

Половина опитаних респондентів-керівників задоволені рівнем зовнішньоекономічного співробітництва підприємства із партнерами країн ЄС, не задоволеними виявились лише 5% підприємств, що й підтверджує значний відсоток тих підприємств, які підтримують вступ України до ЄС (89,7%). 10,3% опитаних не визначились із своєю позицією щодо вступу України до ЄС.

Проведене дослідження дало змогу проранжувати основні переваги та недоліки для підприємств Львівщини від входу на ринки ЄС у порядку зменшення їх вагомості (табл. 2).

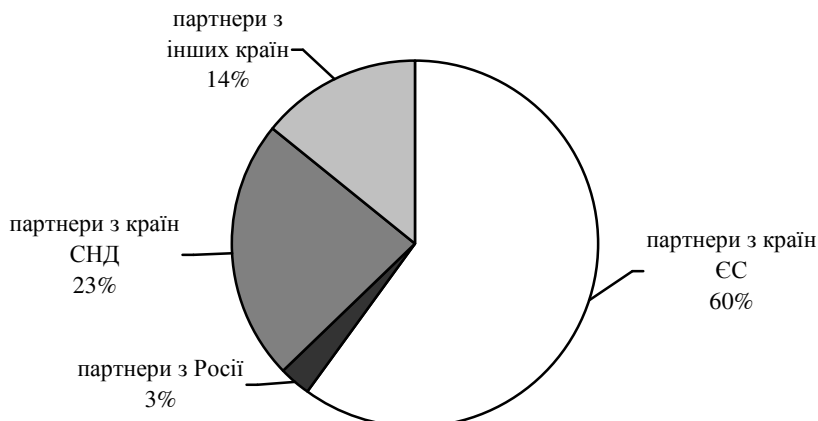

Рис. 2. Розподіл відповідей підприємств щодо майбутнього вектору співпраці із бізнес-партнерами, авторська розробка

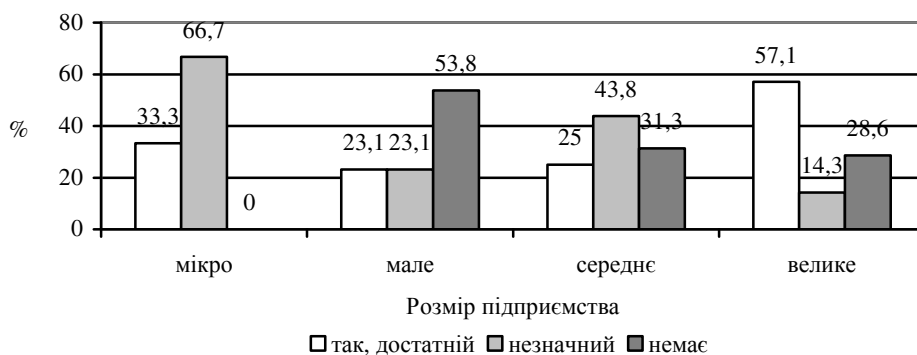

Рис. 3. Розподіл підприємств за досвідом співробітництва з партнерами з країн ЄС, авторська розробка

Таблиця 2. Ранжування переваг та недоліків для підприємств від входу на ринки ЄС, авторська розробка

Ранг	Переваги	Недоліки
1	підвищення науково-технічного рівня розвитку, отримання сучасних технологій, модернізація підприємства	підвищення цін на продукцію
2	додаткові ринки збуту	залежність від економіки ЄС
3	приплив іноземних інвестицій	зростання цін на енергоносії
4	покращення інфраструктури	скорочення виробництва
5	зменшення корупції	втрата ринків збуту у країнах, які не є членами ЄС
6	спрощення та зменшення вимог до ведення підприємницької діяльності, покращення бізнес-середовища	
7	підвищення конкурентоспроможності продукції	
8	доступ до фінансових ресурсів	

Як бачимо з результатів дослідження, від входу на ринки ЄС підприємства очікують на підвищення науково-технічного рівня розвитку, отримання сучас-

них технологій, можливість проведення модернізації. Порівняльний аналіз показує значний розрив у рівнях техніко-технологічного розвитку підприємств України та ЄС. Рівень техніко-технологічного забезпечення діяльності вітчизняних підприємств не відповідає міжнародним стандартам та потребам ринку, обладнання не оновлювалось значний час. Інноваційна активність підприємств в Україні є низькою – лише 16,8% підприємств станом на 2013 р. займалися інноваціями, причому частка промислових підприємств, що впроваджували інновації в цьому ж році, становила 13,6%. Для порівняння, частка підприємств ЄС, які здійснювали інновації у виробничому секторі, становить 66%, у секторі послуг – 55,9% [5]. Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової є незначною – 3,3% (станом на 2013 р.). Відповідно до статистичних даних, ступінь зносу основних засобів у 2013 р. становив 77,3%, а для підприємств складського господарства, транспортної, поштової та кур'єрської діяльності він досяг 96,7%. В Україні малому інноваційному бізнесу не характерна підприємницька активність в інноваційній сфері (лише 6% малих та 16% середніх промислових підприємств в Україні є інноваційно активними, тоді як, наприклад, у Польщі таких підприємств – понад 30%) [23].

Не менш важливою перевагою від входу на ринки ЄС є можливість одержати додаткові ринки збуту за рахунок введення нульового експортного мита та усунення перешкод. За словами заступника міністра економічного розвитку і торгівлі, торгового представника України Валерія Пятницького: «європейський ринок – стабільний, прозорий, зрозумілий, більше того, починаючи з кінця квітня 2014 р. Європейський Союз увів для України режим автономних торговельних преференцій, тобто мито нульове. Отже, ви обираєте: на російському ринку нібито мито також нульове, але на європейському ринку вам не створюють додаткових перешкод, а в Росії то виявляють, що походження товару не таке, то санітарні норми якісь не такі, і так далі, причому це абсолютно штучно» [9]. Зменшення торговельних обмежень з боку країн ЄС надасть Україні базу для розширення експортної діяльності та допоможе товаровиробникам компенсувати збитки від втрати російського ринку [24]. Крім цього, як мінімум 1/3 економіки ЄС становить державний сектор. Це означає, що українські фірми можуть на рівних правах конкурувати в проведенні будівельних робіт, наданні транспортних послуг або інших товарів і послуг для державних і місцевих органів управлін на території всього Європейського Союзу [12].

Також основною перевагою співробітництва з партнерами ЄС є можливість одержання додаткового припливу іноземних інвестицій в економіку України. Отримання кредиту від МВФ і підписання Угоди про асоціацію з ЄС підвищать довіру кредиторів та інвесторів до України. Протягом 2014–2015 рр. Україна може наростити приток іноземних інвестицій в 2–3 рази [8].

Збільшення притоку іноземних інвестицій з країн ЄС, доступ до фінансових ресурсів та європейських технологій, спрощення та зменшення вимог до ведення підприємницької діяльності, покращення бізнес-середовища дозволить підприємцям підвищити якість та конкурентоспроможність продукції відповідно до європейських вимог.

Основними недоліками вступу України до ЄС підприємці вважають підвищення цін на продукцію, залежність від економіки ЄС, зростання цін на енергоносії, скорочення виробництва, втрата ринків збуту у країнах, які не є членами ЄС та ін.

Щоб не створювати надто великий ціновий розрив на внутрішньому ринку ЄС, необхідно буде підняти ціни на більшість видів товарів. З такою ситуацією зіштовхнулася свого часу Румунія. Ціни були підвищені, але, разом з тим, економіка країни не дозволяла відповідно підняти зарплати та пенсії. Були часті випадки, коли румуни із прикордонних територій приїжджали купувати харчі в Чернівецьку область. Згодом ситуація стабілізувалася [6].

На думку респондентів, більшою мірою виграють від входу на ринки ЄС малі та середні підприємства, а програють – великі. Це пояснюється тим, що малому і середньому бізнесу буде легше адаптуватись до нових вимог європейського ринку. Найбільш конкурентоспроможними будуть торговельні підприємства, у складніших умовах опиняться промислові підприємства.

Основними бар'єрами входу на ринки ЄС, як вважають підприємці Львівщини, є тіньова економіка, корупція та значний вплив на українську економіку з боку Росії (рис. 4).

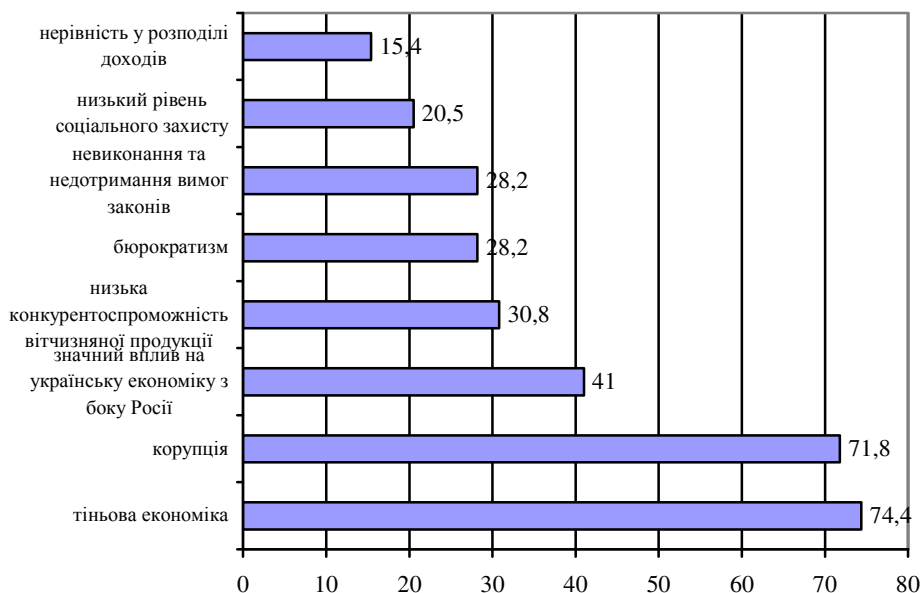

Рис. 4. Розподіл відповідей респондентів щодо значущості бар'єрів входу на ринки ЄС, %, авторська розробка

На сьогодні рівень «тіньової» економіки України, за оцінками міжнародних та вітчизняних експертів, коливається в межах від 30,0 до 50,0% ВВП. Це значення суттєво перевищує аналогічний показник таких європейських країн, як Угорщина (20,0%), Чехія (19,0%), Словаччина (18,0%), Норвегія (7,0%), Швеція (6,0%). Показники Польщі (27,6%), Греції та Італії (майже 30,0%) для європейської спільноти є критичною межею [17]. За інформацією Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, рівень тіньової еконо-

міки, обчислений за методом «витрати населення – роздрібний товарообіг», становив у 2012 р. приблизно 45% ВВП [19].

Україна вважається однією з найбільш корумпованих країн світу. За результатами Індексу сприйняття корупції у 2014 р., який розраховується «Transparency International», Україна посіла 142-ге місце з 175. Росія в цьому рейтингу зайняла 136-ту позицію. Найменший рівень корупції виявлено у країнах Європейського Союзу, зокрема Данії, Фінляндії і Швеції [20].

Однією з перешкод входу українських підприємств на ринки ЄС є значна залежність української економіки від Росії, зокрема, газова залежність. Україна може зазнати крос-дефолту в разі вимоги Росії дострокового погашення єврооблігацій на суму 3 млрд дол. США. Також Україна зазнає негативних наслідків у рамках інформаційного протистояння з країною-сусідом.

Згідно з опитуванням, 48,7% респондентів вірять, що Україна стане членом ЄС не пізніше, ніж за 10 років, 35,9% зазначають, що Україна стане членом ЄС у найближчі 3–5 років. Інших 15,4% респондентів вважають, що Україна стане членом ЄС не швидше, ніж за 10 років.

Для пришвидшення вступу України до ЄС необхідне виконання економічних критеріїв, серед яких першочерговими підприємці вважають:

- удосконалення податкового законодавства;
- підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції;
- запровадження європейських стандартів;
- забезпечення вільного доступу до капіталу та новітніх технологій;
- усунення проблем ведення підприємницької діяльності в Україні для перевізників з країн ЄС;
- реформування банківського сектору;
- покращення ділового клімату;
- модернізація системи бухгалтерського обліку;
- завершення процесу приватизації підприємств;
- підвищення продуктивності виробництва та ін.

Виходячи з вищевикладеного матеріалу, можна сформулювати такі **висновки та перспективи подальших досліджень**:

1. Членство в ЄС залишається для України одним із стратегічних завдань зовнішньої політики. Для цього вже зроблені деякі кроки – вступ до СОТ, підписання політичної та економічної частини Угоди про асоціацію з метою подальшого вступу до ЄС. Проте і надалі необхідно вирішувати низку завдань, досягнення певного рівня розвитку в багатьох галузях економічного, політичного та суспільного життя.

2. Незважаючи на події, які відбулися в Україні за останній рік, у підприємців Львівщини є досить позитивні очікування щодо приєднання до європейської спільноти. Попри перешкоди та бар'єри, які стримують співробітництво з європейськими партнерами, підприємці виявляють готовність до входу на ринки ЄС.

3. Більше половини підприємств Львівської області планують у майбутньому підтримувати зовнішньоторговельні відносини з країнами ЄС. Цей відсоток буде збільшуватись як наслідок останніх подій, які відбулися в економічній та політичній сферах в Україні, на що вказує бажання та готовність

підприємців переорієнтуватись із співробітництва з російськими бізнес-партнерами на співпрацю з бізнес-партнерами з країн ЄС.

4. Посилення співпраці з європейськими бізнес-партнерами сприятиме підвищенню науково-технічного рівня розвитку, отриманню сучасних технологій, можливість проведення модернізації, одержанню додаткових ринків збуту, припливу іноземних інвестицій, покращенню інфраструктури, зменшенню корупції, підвищенню конкурентоспроможності продукції тощо.

5. Попри готовність підприємців до входу на ринки ЄС, варто відмітити досить значний вплив Росії на українську економіку та наявність бар'єрів, які стримують співробітництво з європейськими бізнес-партнерами. Це, зокрема, тіньова економіка, корупція, низька конкурентоспроможність вітчизняної продукції, бюрократизм, недотримання законів тощо. Також Україна зазнає негативних наслідків в рамках інформаційного протистояння з країною-сусідом. Все це вимагає проведення реформ у всіх галузях суспільного життя, реалізації заходів з формування сприятливого правового, соціально-психологічного та організаційно-економічного середовища функціонування підприємництва в Україні в умовах інтеграції до європейського співтовариства.

Подальші дослідження можна спрямувати на вивчення готовності та наслідків входу підприємств не лише Львівської області, а й інших регіонів України на європейські ринки та формування напрямів адаптації діяльності вітчизняних підприємств до європейських умов та стандартів.

1. Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі: Постанова Верховної Ради України від 13.03.2014 № 874-VII // zakon.rada.gov.ua.

2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони // zakon.rada.gov.ua.

3. 50% українців хочуть приєднатись до ЄС, а 42% – об'єднатись із Росією та Білоруссю // press.ua.

4. Більшість українців хочуть приєднання до ЄС і НАТО – дослідження // Київський міжнародний інститут соціології.– 26.03.2015 // www.ukrinform.ua.

5. Бутенко А.І. Сучасні умови розвитку малих інноваційно-активних підприємств // Економіка: реалії часу: Електрон. наук. вид.– 2014.– №2 // economics.opu.ua.

6. Воронюк-Волошина Л. Переваги та недоліки вступу України до Європейського Союзу // Буковинське віче // bukvice.com.

7. Дані загальноукраїнського соціологічного дослідження моніторингу «Україна і українці» // Центр соціальних та маркетингових досліджень «СОЦИС». Прес-реліз.– 31 січня 2014 // www.socis.kiev.ua.

8. До 2015 року Україна може збільшити приплив іноземних інвестицій втричі // rivneinvest.org.

9. ЄС став головним ринком збуту для українських товарів // www.epravda.com.ua.

10. Золкіна М. Ставлення населення України до європейської та євроатлантичної інтеграції України // Громадська думка.– 2012.– №2.– С. 14.

11. Костюченко Т., Гуменюк В. Чому Україна має бути європейською? // eu.prostir.ua.

12. Навіщо Україні асоціація з ЄС. 13 переваг // ostarbeiter.vn.ua.

13. Опитування: понад 60 % українців підтримують вступ України до ЄС, а більш як 40 % – за вступ до НАТО // www.newsru.ua.

14. Оцінка наслідків угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС (2007) // wto.in.ua.

15. Палагнюк Ю.В. Моніторинг громадської думки щодо європейської інтеграції України як механізм реалізації державної євроінтеграційної політики // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Вип. 223. Т. 235. Державне управління. – Миколаїв, 2014. – С. 76–81.

16. Політичні підсумки і прогнози: 2013 (загальнонаціональне й експертне опитування) // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва.— 2013 // www.dif.org.ua.
17. *Поліщук В.І.* Дослідження тіньової економіки в Україні // intkonf.org.
18. Соціологічні дослідження з питань поінформованості населення щодо вступу України до ЄС і НАТО // www.ecsor.com.ua.
19. У 2012 році рівень тіньової економіки становив 45% ВВП // www.epravda.com.ua.
20. Україна за рівнем корупції «випереджає» Росію // www.pravda.com.ua.
21. *Хмелько В.* Ставлення громадян України до її вступу до Євросоюзу і НАТО і їхні оцінки своєї обізнаності стосовно цих організацій // Соціологія: теорія, методи, маркетинг.— 2006.— №1.— С. 71–87.
22. *Чухрай Н.І., Сухомлин Л.Є.* Проблеми виходу українських підприємств на європейський ринок // Вісник НУ «Львівська політехніка».— Серія: Проблеми економіки та управління.— 2010.— №684.— С. 90–94.
23. Щодо першочергових заходів з активізації інноваційної діяльності в Україні: Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України // www.niss.gov.ua.
24. Щодо тенденцій розвитку економіки України у 2014–2015 рр.: Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України // www.niss.gov.ua.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2015.